

Олександр ГОЛОВКО

ХРАМ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА В ГАЛИЧІ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА (КІНЕЦЬ 80-Х РОКІВ XII – ПЕРША ЧВЕРТЬ XIII СТОЛІТТЯ)

Наприкінці XIX ст. увагу науковців, які вивчали минуле Галицького краю, привернула єдина архітектурна пам'ятка княжої доби на теренах Прикарпаття – церква у невеликому селі святого Станіслава (зараз село Шевченкове Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) на високому березі Дністра при впадінні до нього річки Лімниця поблизу міста Галича. Йдеться про пошуки, спостереження і наукові праці Юліана Захаревича, Лева Лаврецького, Владислава Луцкевича, Антонія Петрушевича, Ісидора Шараневича¹. Дещо згодом, на початку XX ст., ґрунтовне дослідження храму запропонував львівський історик та історик мистецтва Йосип Пеленський. Результати його всебічних студій узагальнено у чималій за обсягом монографії, яка з'явилася на світ у краківському видавництві 1914 р.²

До початку досліджень Й. Пеленського було відомо, що від середини XIV ст. споруда згадується у писемних джерелах як костюл святого Станіслава. З кінця XVI ст. вона входила до комплексу монастиря католицького ордену францисканців. Упродовж довготривалої історії пам'ятка неодноразово перебувала³. Під час Першої світової війни храм значно зруйновано внаслідок артилерійських обстрілів. Нинішнього вигляду він набув після реставрацій, здійснених у 1965 та 1998 рр. під керівництвом Івана Могитича (Мал. 1). Інформацію про первісне посвячення храму зберіг напис на фронтоні:

Ц[Є]Р[К]О[В] Є[ВЯ]Т[ОГ]О ПАНТЕЛЕЙМОН[А]⁴.

Святий Пантелеймон жив наприкінці III ст. н. е. в східноримському місті Нікомедії на азійському березі Мармурового моря (зараз турецьке місто Ізміт). Його справжнє ім'я Пантелеон. За життя він прославився унікальним вмінням лікувати людей. Переслідувач християн імператор Максиміан (284–305) за відмову Пантелеона поклонятися язичницьким богам піддав його жорстокому тортурам, а потім наказав відрубати голову. Шанування святого Пантелеймона набуло значного поширення у Католицькій та Православній Церквах. Серед

¹ Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі: від св. Пантелеймона до св. Станіслава *Вісник Прикарпатського університету*. Серія історія. Вип. 20. Івано-Франківськ, 2011. С. 181.

² *Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. Na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków, 1914. 219 s.* Переклад українською мовою див.: *Пеленський Й.* Галич в історії середньовічно-

го мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел. Івано-Франківськ, 2018. 320 с.

³ *Peleński J. Halicz...* S. 32, S. 193.

⁴ *Ibidem. S. 193; Вуйцик В.* Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 231: Праці Комісії допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін. Львів, 1996. С. 189–194.

православних святих шанувався не тільки як цілитель, а й покровитель воїнів, а також в народній традиції – захисник від пожежі.

Відомо, що дружина князя Володимира Всеволодовича “Мономаха” англійська принцеса Гіта Уессекська наприкінці XI ст. підтримувала тісні контакти з кельнським монастирем святого Пантелеймона, в некролозі якого зберігся запис про смерть княгині. Саме широке вшанування у княжій родині Мономаховичів святого Пантелеймона пояснює, чому внук Володимира та Гіти Ізяслав Мстиславович отримав у хрещенні ім'я Пантелеймон. Пізніше князь Ізяслав на честь свого духовного патрона заснував у Новгороді Великому монастир святого Пантелеймона, а прибічник Ізяслава під час його князювання у Києві, Климент Смолятич, був посвячений у митрополити Русі 27 липня 1147 р., тобто в день пам'яті святого Пантелеймона⁵. Від часів Ізяслава Мстиславовича святий Пантелеймон став духовним покровителем княжої родини волинських Мстиславовичів.

Й. Пеленський висловив здогад про побудову храму святого Пантелеймона біля 1200 р.⁶ Це дало підставу подальшим дослідникам припускати зведення самої споруди за галицького на той час князя Романа Мстиславовича (роки другого правління у Галичі 1199–1205). Сучасні публікації стверджують, що біля церкви князь Роман, ставши 1199 р. володарем Галицько-Волинського князівства, побудував князівську резиденцію⁷. Під час археологічних досліджень неподалік від храму виявлено потужні оборонні споруди як переконливий доказ існування тут княжого двору у вигляді фортеці або замку. За 700 м від церкви виявлено також кладовище з багатими похованнями, що так само свідчить на користь припущення про існування тут князівської резиденції і мешкання в ній князівської родини та її найближчого оточення⁸. Не так давно тут між укріпленнями і храмом віднайдено сліди фундаментів будівлі палацового типу⁹.

Вивчення графіті, віднайдених досі на стінах храму святого Пантелеймона, знову поставили питання про час та обставини його виникнення. Спершу виявлено два написи з датою 1194 р.¹⁰, а потім – 1193 р.¹¹ (Мал. 2). Вони однозначно свідчать про раніший час будівництва церкви, ніж вважав Й. Пеленський. З цих знахідок можна зробити висновок про зведення споруди в другій половині 80-х або, у крайньому разі, – перші роки останнього десятиліття XII ст. Це дало підставу А. Стасюку, не відкидаючи вірогідності будівництва за часів

⁵ Назаренко А. В. Западноевропейские источники Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. 4. Москва, 1999. С. 262, 370–371.

⁶ Peleński J. Halicz... S. 193.

⁷ Томенчук Б., Баран В. Археологія дерев'яних палацових комплексів княжого Галича *Вісник Інституту археології*. Вип. 3. 2007. С. 39–40.

⁸ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення, християнізація. Івано-Франківськ, 2006. С. 44–46; Його ж. Галич і мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ, 2016. С. 168–178.

⁹ Томенчук Б., Мельничук О. Результати археологічних досліджень давнього Галича у 2003–2007 роках *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріа-*

ли Міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008 року. Галич, 2008. С. 52–53.

¹⁰ Вуйцик В. Графіті... С. 192; Иоанисьян О. М., Рождественская Т. В. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII века *Труды Государственного Эрмитажа*. Т. 46. Санкт-Петербург, 2009. С. 198–218.

¹¹ Корнієнко В. Ранні датовані графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі: нові дослідження *Галич і Галицька земля. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 30–31 жовтня 2014 р. До 20-річчя утворення Національного заповідника “Давній Галич”*. Галич, 2014. С. 85–89; Його ж. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). Івано-Франківськ, 2018. С. 138, 227, 284–285.

Мал. 1. Храм святого Пантелеймона в Галичі. Фото автора, листопад 2017 р.

князя Романа Мстиславовича, припускати можливість участі у спорудженні храму князя Володимира, сина Ярослава Володимировича “Осмомисла”, який правив у Галичі в 90-х роках XII ст. (1187–1188, 1190–1199)¹².

На наш погляд, датовані 90-ми роками XII ст. графіті не можуть ставити під сумнів потенційну ініціативу князя Романа Мстиславовича у спорудженні храму, оскільки, як відомо, володимирський (на Волині) володар здійснив першу спробу оволодіти Галичем наприкінці 80-х років XII ст. Нещодавно археолог Ю. Лукомський при дослідженні фундаменту церкви звернув увагу “на зміну просторового чи пропорційного задуму будівничими споруди між етапом закладки фундаменту та побудови наземної її частини”¹³ (Мал. 3). Така зміна, на нашу думку, могла відбутися при умові перегляду плану побудови споруди, а остання мала статися при зміні замовника та архітектора, які здійснювали будівництво. Звідси є усі підстави припустити, що спорудження розпочав князь Володимир Ярославович, а продовжив князь Роман Мстиславович. Нагадаємо, що аналогічна ситуація встановлена при будівництві галицького Успенського собору: розпочав його князь Володимирко Володаревич десь на межі 40–50-х років XII ст., а завершив його син Ярослав Володимирович¹⁴.

Князь Володимир Ярославович народився біля 1150–1151 рр. 1167 р. він одружився з донькою чернігівського князя Святослава Всеволодовича Болеславою¹⁵. У 70-х роках XII ст. Володимир двічі виступав проти батька, спираючись при цьому на галицькі боярські кола, які хотіли обмежити владу Ярослава Володимировича. Невдачі у цих конфліктах змушували Володимира шукати притулку в інших князів – поза межами Галицького князівства. У 1184 р. неспокійний син, не досягнувши в черговий раз успіху у конфронтації з Ярославом, почав шукати допомоги або притулку у князя Романа Мстиславовича у Володимирі, згодом побував у князя Інгвара Ярославовича у волинському Дорогобужі, Святослава Юрійовича в Турові, Давида Ростиславовича в Смоленську, Всеволода Юрійовича в Суздалі¹⁶. Цікаво, що, з одного боку, ніхто з них Володимирі Ярославовичу не допоміг, але, з іншого, – ніхто його і не захопив, щоб передати батькові. Це можна пояснити вичікуванням можливого розгортання подій у Галичі.

Притулок Володимир Ярославович знайшов у свого шурина – путивльського князя Ігоря Святославовича (головного героя “Слова о полку Ігоревім”). “Тои же приа с любовью . и положи на немъ ч^еть великою . и за двѣ лѣтъ держа и оу себе”. На третій рік перебування Володимира на Чернігівській землі князю Ігорю вдалося примирити батька з сином. Літопис повідомляє, що до Галича Ігор Святославович “посла с нимъ (Володимиром – О. Г.) сна своего . зата Рюрикова Стослава”¹⁷, який, імовірно, повинен був виконати дипломатичні функції щодо примирення батька з сином. Поява Володимира Ярославовича в 1186 р. у Галичі, можливо, була викликана зміною суспільно-політичної ситуації, що значною мірою могла бути обумовлена важкою хворобою князя Ярослава.

Повернувшись до Галича, Володимир мав вирішити питання про своє місце проживання. Вірогідно, він не міг постійно перебувати в палаці батька, або

¹² Стасюк А. Середньовічний монастир... С. 183.

¹³ Лукомський Ю., Креховецький І., Фіголь А., Мельничук О. Храм Святого Пантелеймона Давній Галич. Науково-популярний часопис. 2019. № 2–3. С. 5.

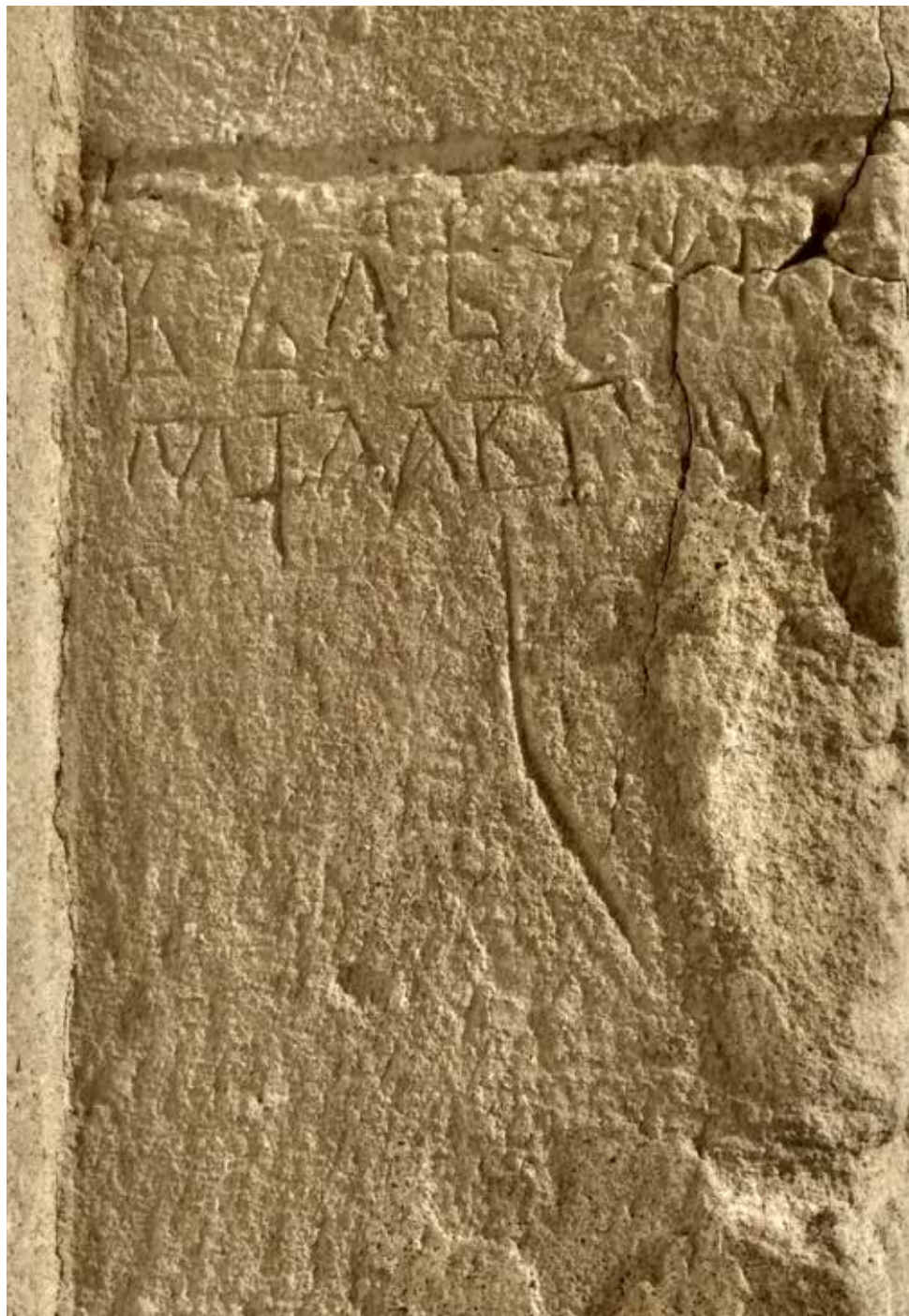
¹⁴ Лукомський Ю. Архітектурна спадщина

давнього Галича. Галич, 1991. С. 10.

¹⁵ Ипатьевская летопись Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 527.

¹⁶ Там же. Стб. 633.

¹⁷ Там же. Стб. 634.

*Мал. 2. Графіті з датою 6702 (1194) р. на зовнішній стіні храму святого Пантелеймона.
Фото автора, листопад 2017 р.*

поблизу нього в малому Галичі (на Крилоському пагорбі), а тому, найвірогідніше, обрав для мешкання якусь садибу у межах великого Галича (у межиріччі Лукви, Лімниці і Дністра). Правдоподібним місцем проживання могла стати колишня резиденція князя Володимирка Володаревича (роки правління в Галичі 1141–1153), яка знаходилася в урочищі Карпиця-Цегольня (на території сучасного села Шевченкове) (Мал. 4). Духовним центром цієї резиденції була згадана в літопису церква Спаса¹⁸.

Відомо, що після смерті 1 жовтня 1187 р. князя Ярослава Володимировича, згідно з волею померлого і рішенням боярського з'їзду, де галицькі еліти одностайно присягнули виконувати волю покійного, князем став не його законний нащадок Володимир, а позашлюбний син Олег¹⁹. Проте досить швидко в Галичі здійснено заколот і до влади, все ж, прийшов Володимир Ярославич. “Быѣ матежь великъ в Галичкои земли . и сдоумавъ же моужи Галичкьи с Володимеромъ . перестоупишеть хрѣтъное целование . и выгнаша Влага из Галича . и бѣжа Шлегъ ѿтоудоу . во Вроучии . к Рюрикови”²⁰. Сталося це, вірогідно, в листопаді–грудні 1187 р., оскільки на початку наступного 6696 (1188) р. літопис фіксує як володаря Галицького князівства саме Володимира Ярославовича (“Вълѣѣ . ѿс . . . х . . . чс [6696 (1188) – О. Г.]. Кназащоу Володимероу в Галичкои земли”)²¹. Є усі підстави думати, що власне на цей час галицькі будівничі не тільки підготували до спорудження будівельний матеріал, а й заклали первісний фундамент майбутнього храму, проте зведення його стін розпочалося уже під патронатом іншого галицького володаря.

Поява законного з позиції князівського права спадкоємця на галицькому столі не стабілізувала, а розхитала політичну ситуацію у Галицькій землі, оскільки в князівстві швидко набирали сили опозиційні до Володимира Ярославовича боярські угруповання. Водночас до Прикарпаття привертають увагу чимало князів й одне з перших місць у цьому “змаганні” зразу ж зайняв володимирський князь Роман Мстиславович. Роман, безумовно, розумів, що він не має підстав для відкритого протистояння Володимирі Ярославовичу, а тому взимку 1187–1188 р. домовився з Володимиром про укладення шлюбу своєї доньки Феодори з сином нового галицького князя Васильком²². Цей шлюб надалі дав Роману Мстиславовичу додаткові козирі у його претензіях на Галич. Даріуш Домбровскі вважав, що

¹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 462; *Полубуцький С.* Церковно-археологічна спадщина Галича в контексті методології пам'яткоохоронних досліджень та релігієзнавчого туризму *Праці Науково-дослідного Інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Вінниця, 2011. С. 483–484; *Головко О.* Княжий Галич: дискусійні питання виникнення міста і його розвитку як столиці землі-князівства Галич. *Збірник наукових праць*. Вип. 3. Івано-Франківськ, 2018. С. 100–102.

¹⁹ Про події 1187–1190 рр. у Прикарпатті докладно див.: *Фонт М.* Венгерско-русские политические связи в XII веке (1118–1199 гг.) *Центральноєвропейське дослідження*. Вип. 2: Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время (Памяти Владимира Павловича Шушарина). Москва, 2004. С. 103–107; *Головко О. Б.* Війна за

“галицьку спадщину” (1187–1189) *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 3 / Відп. ред. Л. Войтович. Львів, 2010. С. 116–132; *Його ж.* Політична криза у Галицькій землі у другій половині 80-х років XII ст. і її наслідки *Слово о полку Ігоревім та його доба (на посвяту Ярославу Осмомислу)*. *Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 8 листопада 2012 року*. Галич, 2012. С. 121–128; *Юрасов М. К.* Роль Перемишля в боротьбі Володимира Ярославовича за возвращение Галича (1189–1190) *Przemysl i ziemia Przemyska w strefie wpływu ruskich X – połowa XIV w.* (Colloquia Russica. Series II, t. 1). Kraków, 2013. С. 67–77; *Войтович Л.* Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. Львів, 2015. С. 163–166 (та ін.).

²⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 657.

²¹ Там же. Стб. 659.

²² Там же. Стб. 660.

Мал. 3. Відкритий фрагмент фундаментів храму святого Пантелеймона.
Фото Ю. Лукомського, листопад 2019 р.

на момент укладення династичного союзу Феодора була ще дитиною²³. На нашу думку, взимку 1187–1188 рр. вона мала не більше семи років.

Ранній вік Феодори Романівни, без сумніву, свідчить про кон'юнктурний характер укладення шлюбу. Микола Баумгартен та Микола Котляр вважали, що сини Володимира Ярославовича Василько і Володимир не були повноправними претендентами до галицької спадщини, оскільки народилися від попаді²⁴. Проте, на наш погляд, старші сини галицького князя Василько і Володимир народилися від законного шлюбу Володимира Ярославовича з Болеславою, донькою чернігівського князя Святослава Всеволодовича, як уже йшлося, укладеного близько 1167 р.

Під час поїздок до Галича Роман провів своєрідну розвідку і знайшов у Галичі прихильників. За словами літописця, "оувѣдавъ Романъ . ажь моужи Галичкыйи не добро живоуть с кнѣземъ своимъ . про его насилье . зане гдѣ оулюбивъ женоу или чью дочерь . поимашеть насильемъ . Романъ же слашеть без опаса . к мужемъ Галичкимъ . подытыкаа ихъ на кнѣза своего . да быша его выгналъ изъ Ѡчѣины своеа . а самага быша приади . на кнажение"²⁵.

При висвітленні політичних подій в Галицькій землі наприкінці 80-х років XII ст. літопис показує активну позицію в них "галицьких мужів" – боярства,

²³ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań, Wrocław, 2002. S. 30, 45–48; *Ejusdem*. Genealogia Mściślawowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 262.

²⁴ Baumgarten N. Généalogies et mariages

occidentaux des Rurikides Russes du X – eau XIII-e siècle. Romae, 1927. Table II. No 20–21; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев, 1985. С. 89.

²⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 660.

проте інколи на підставі цих повідомлень робиться висновок про одностайність поведінки галицьких еліт, або усіх галицьких громадян, що явно не відповідає конкретним історичним реаліям²⁶. Про різну орієнтацію боярства свідчить літописна стаття 1188 р., де розповідається про повстання “галицьких мужів” проти Володимира: “Моужи же Галичкѣи приимше свѣтъ Романовъ . совокоупивше полкы своя . и оутвердившеса крѣ томъ . и востаха на князь свои . и не смѣша его изымати ни оубити . зане не вси бахоуть в доумѣ тои . боахоубоса приателевъ Володимѣревы”²⁷.

Джерельна інформація дає підставу думати, що під час цих подій галицька верхівка поділилася більш-менш чітко на три угруповання. До першого належали рішучі противники нащадка Ярослава, які хотіли ув’язнити або вбити Володимира, друга, найчисельніша, група виступала за його вигнання, і, нарешті, третя, “приателевъ Володимѣревы”²⁷, – це прихильники князя, які теж були достатньо могутніми. Саме на цю групу боярства, без сумніву, спирався Володимир Ярославович пізніше, під час свого другого князювання у Галицькій землі.

У боротьбі за столицю Прикарпаття Роман Мстиславович активно шукав спільників і поза межами Галицької землі, хоча, зрозуміло, це було складне завдання. Багатий Галич привертав увагу й інших князів, які стояли на заваді намірам та прагненням волинського князя. Вірогідно, серед них був, спершу, і тесть Романа Рюрик Ростиславович, який надав в Овручі притулок іншому претенденту на галицький престіл – князю Олегу²⁸. Відзначимо, щоб не повертатися до цієї теми, що після перевороту в Галичі у листопаді 1187 р. Олег Ярославович уже не повернувся до великої політики й зник з поля зору літописів. За свідченням Густинського літопису, яке виглядає не дуже достовірним, його отруєно²⁹. Згодом князь Рюрик під впливом розвитку подій у Галицькій землі був вимушений зорієнтувати свої зусилля на підтримку зятя.

Союзником Романа у галицьких справах навесні 1188 р. став його дядько зі сторони матері – краківський князь Казимир II Справедливий, у якого від самого початку князювання Володимира Ярославовича в підкарпатському краї не склалися нормальні відносини з новим галицьким володарем. Польський хроніст Вінцентій Кадлубек (початок XIII ст.) повідомляє, на жаль дуже коротко, що Володимир Ярославович здійснив у цей час декілька нападів на володіння польського князя³⁰. З приводу датування цих подій у літературі присутні певні розбіжності. Зокрема, Герард Лябуда вважав, що напади Володимира сталися пізніше, під час другого перебування князя на галицькому троні в 90-х роках XII ст.³¹ Міхаїл Юрасов припускав, що вони відбулися у 1190 р. перед його поверненням (за допомогою Казимира) до Галича і здійснювалися з Перемишля³², проте Бригіда Кюрбіс та Наталія Щавелева доводять, на нашу думку,

²⁶ Стефанович П. С. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. *Средневековая Русь*. Вып. 7. Москва, 2007. С. 204; Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 277–279.

²⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 660.

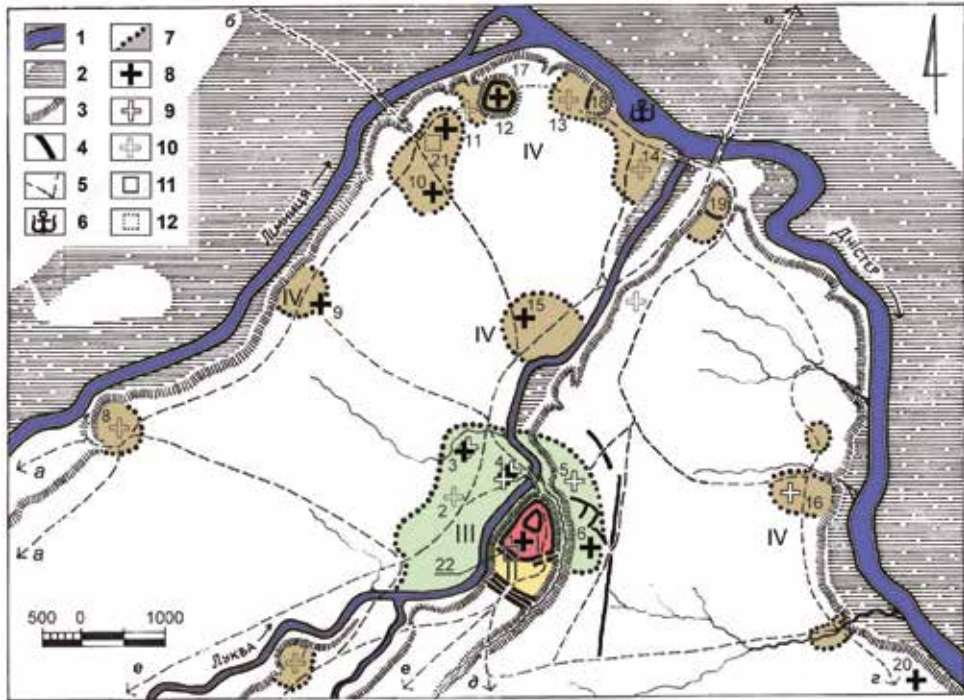
²⁸ Там же.

²⁹ Густинская летопись ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1843. Т. 2. С. 321.

³⁰ *Vincentii Chronicon*. L.IV,15. Хроніку Вінцентія Кадлубка наводимо за вид.: *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum Monumenta Poloniae Historica* / Ed. A. Bielowski. T. 2. Lwów, 1872. P. 193–449 (із вказівкою номеру книги і параграфу).

³¹ *Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*. Poznań, 1983. S. 23.

³² *Юрасов М. К. Роль Перемишля...* С. 67–77.

Мал. 4. План Галича кінця XII – початку XIII ст. Реконструкція Ю. В. Лукомського

Умовні позначення: 1 – ріки; 2 – болота; 3 – стрімкі схили; 4 – лінії укріплень; 5 – сухопутні шляхи; 6 – пристань; 7 – межі розселення; 8 – локалізовані муровані церкви; 9 – локалізовані дерев'яні церкви; 10 – вірогідні церкви; 11 – виявлений дерев'яний палац; 12 – вірогідний палац.

Експлікація. Частина міста: I – дитинець; II – окольний город; III – підгороддя, посад; IV – передмістя, пригороди.

Церкви: 1 – собор Успіння Богородиці (середина XII ст.); 2 – на Підгородді; 3 – Благовіщення на Церквиськах, дерев'яна (друга половина XII ст.), мурована (кінець XII – перша третина XIII ст.); 4 – Івана (?) на Царинці, дерев'яна (1 половина XII ст.); мурована, недобудована (друга чверть XIII ст.); дерев'яна каплиця (друга половина XIII – XIV ст.); 5 – Воскресіння (кінець XII – перша половина XIII ст.); 6 – Пророка Іллі (друга половина XII – початок XIII ст.); 7 – у Вікторові; 8 – на Соколі; 9 – Кирилівська (кінець XII – початок XIII ст.); 10 – квадрифолій у Карповім Гаю (третя чверть XII ст.); 11 – Спаса на Карпиці (40-і рр. XII ст.); 12 – св. Пантелеймона (кінець XII ст.); 13 – на Мниському Саду; 14 – Михайлівська на Залукві; 15 – на Цвинтариськах (друга половина XII ст.); 16 – Успення Богородиці в Пітричі (кінець XII – перша третина XIII ст.); 17 – на Побережжі; 18 – на Гробиськах; 19 – на Галич-Горі; 20 – св. Бориса і Гліба (?) на Побережжі (друга половина XII – початок XIII ст.).

Палаці: 21 – на Карпиці; 22 – в урочищі Старі Палаці (перша половина XII ст.).

Шляхи: а – Соляний шлях на Підкарпаття; б – до Перемишля; в – до Теревовлі, на Київ; г – у Товмач, Коломию, Пониззя; д – у Тязів, Карпати; е – у Вістову, Карпати.

слушно, імовірність здійснення нападів галицьких полків на Малу Польщу в першій половині 1188 р.³³

Вірогідно, на початку літа 1188 р. Володимир під тиском боярської опозиції “убоавъ^c поймавъ злато и сребромного . с дружиною . и женоу свою пойма . и два сна . и еха во Оугры . ко королеви”. Отже, князь втік разом з родиною до Угорщини, де сподівався знайти допомогу для повернення князівського столу. Згодом галицькі прихильники волинського князя не тільки повернули йому доньку Феодору, а й запросили Романа на князювання. “И въеха Романъ в Галичъ . и съде в Галичи княжа”³⁴. Дещо інакше в характерному для себе антируському дусі цю подію зафіксував Вінцентій Кадлубек, який вважав, що Галицьке “королівство” Роман отримав за заслуги від Казимира, який вигнав звідти Володимира³⁵.

Зразу ж після інформації про вокняжіння Романа Мстиславовича, літописець пише: “И приде Володимиръ ко королеви . король же поймавъ Володимера и со всеми полкы поиде к Галичу”³⁶. Є підстави гадати про неможливість досить швидкого завершення перебування князя Романа у прикарпатському місті. З одного боку, в умовах приготування до майбутнього походу війська хрестоносців через Угорщину, в цій країні, безумовно, наготові був значний військовий контингент, проте, з іншого боку, приготування до вимаршу і сам він вимагали певного часу. Тому угорська експедиція, радше, розпочалася десь наприкінці літа – на початку осені. Тоді до нового галицького князя дійшли чутки, що за Карпатами угорський король Бела III організував військовий похід на схід. Усе це примусило Романа, не чекаючи появи суперників на території Прикарпаття, покинути Галич. Під час перебування у Галичі за дорученням князя розпочалося будівництво церкви, фундамент якої, як уже йшлося, закладено за наказом Володимира Ярославовича. Її освятили в ім'я святого Пантелеймона, тобто на честь духовного покровителя волинських Мстиславовичів.

Похід короля Бели III на схід відрізнялася від попередніх нападів угорських військ на Галичину, оскільки цього разу угорська адміністрація ставила складніше завдання: перетворити Галичину на провінцію Угорського королівства. Бела III вирішив не повертати владу в Галичі Володимирі Ярославовичу, а після захоплення міста почав орієнтуватися на тих бояр, які не хотіли бачити на престолі сильного князя. “Король же въѣха в Галичъ, – повідомляє літопис, – не посади в ньмъ Володимера но даде весь народъ Галичанамъ и посади в ньмъ сна своего Андрѣа . а Володимера поа с собою . во Оугры Шпать”³⁷. Очевидно, прихильники короля та його сина королевича Андрія, який став номінальним намісником краю, отримали певні привілеї, а деякі з них навіть увійшли до місцевої угорської адміністрації. М. Волощук вважає, що в 1188–1189 рр. Галицьке князівство на чолі з угорським принцом знаходилося під протекторатом його батька-короля³⁸.

Щоб зробити галицьких магнатів слухнянішими, Бела III, судячи з подальшої інформації літописця, захопив чимало родичів бояр і як заручників

³³ Kurbis B. *Komentarz Mistrza Wincentego Kronika Polska*. Warszawa, 1974. S. 203; Щавелева Н. И. *Польские латиноязычные средневековые источники*. Москва, 1990. С. 133. Див. також: Roepell G. *Geschichte Polens*. Hamburg, 1840. Bd. 1. S. 380.

³⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 661.

³⁵ Magistri Vincentii Chronicon. L.IV,15.

Поп.: Grabski A. F. *Polska w opiniach obcych X–XIII w.* Warszawa, 1964. S. 65.

³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 661.

³⁷ Там же.

³⁸ Волощук М. “Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014. С. 82.

відвів із собою до Угорщини³⁹. Отже, король прибув до Галича приблизно наприкінці літа – на початку осені 1188 р., але перебував тут недовго, бо справи в Угорщині вимагали його невідкладного повернення. Можна припускати, що Володимира ув'язнено в одній з веж або тодішньої столиці Угорщини Секешфехервару, або Вишеградської фортеці (Fellegvár), де тоді знаходилася інша королівська резиденція⁴⁰.

Недостатня впевненість у власних силах щодо можливості утримати Прикарпаття, активне прагнення Романа Мстиславовича повернути Галич (така спроба здійснена восени 1188 р., коли за допомогою овруцького князя Рюрика Ростиславовича Роман здійснив невдалий похід на галицький тоді Пліснеськ⁴¹), втеча Володимира Ярославовича з угорського полону, яка сталася, вірогідно, взимку 1188/1189 р., примусили угорський двір звернутися до засобів дипломатії, аби налагодити стосунки з представниками князівської верхівки. На початку 1189 р. Бела III відправив до чернігівського князя Святослава Всеволодовича посольство, яке запросило до Галича для переговорів сина Святослава, князя Гліба. “Стослав же оутаивса Рюрика . оуШхотаса твораше . ако же дадуть емоу Галичь . и посла сна своего . Глѣба ко королеви”⁴². Складно докладніше визначити тодішні угорські наміри, але, судячи з тексту літопису, можна припускати намагання створити систему спільного угорсько-чернігівського контролю над Галицькою землею.

Проте цим планам не судилося здійснитися, бо про таємну дипломатію Святослава Всеволодовича та Гліба довідався овруцький князь Рюрик Ростиславович й звинуватив Святослава у порушенні спільних угод. У боротьбі проти створення альянсу чернігівських князів з угорцями Рюрик Ростиславович широко використовував “громадську думку”: в справу втрутилася Церква на чолі з київським митрополитом Никифором. “Молвашеть бо и митрополить Стославоу . и Рюриковит . се иноплемьници ѡали ѡтчиноу вашю . а лѣпо вы бы потроудитиса”⁴³. У Густинському літописі вміщено цікаве свідчення, що, крім вимоги боротьби з іноземцями, Никифор наполягав на передачі Галича Роману⁴⁴. Враховуючи тісні зв'язки князя Рюрика та митрополита Никифора, ця інформація виглядає цілком реальною.

Під час походу на Галич два наймогутніші на той час володарі Південної Русі розсварилися, а їх війська повернулися додому. Невдачею завершилася і спроба галицьких бояр антиугорського табору використати у боротьбі з окупантами молодого князя Ростислава Івановича (“Берладничча”). Цей претендент на галицький стіл мав незаперечні правові підстави виборювати Галичину. Ростислав був представником найстарішої гілки Ростиславовичів: його дід Ростислав Володаревич був навіть старшим братом галицького князя

³⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 664.

⁴⁰ Мартін Гомза припускає можливість ув'язнення князя Володимира Ярославовича в угорській фортеці Спіш (сучасна північна Словаччина). Див.: Historia Scopusii / Red. M. Homza a St. A. Sroka. Bratislava; Kraków, 2009. V. 1. S. 145. Висловлюю подяку Мирославу Волощуку за інформацію з цього приводу. Леонтій Войтович вважає, що місцем ув'язнення Володимира була Будайська фортеця. Див.: *Войтович А.* Галич... С. 165. На наш погляд, обидві версії недостатньо

переконливі. Спішська фортеця знаходилася далеко від місця постійного проживання угорського монарха, що створювало би в разі перебування там галицького князя проблеми для контролю за ним. Що стосується Будайської фортеці, то її побудував щойно в середині XIII ст. король Бела IV (роки правління 1235–1270).

⁴¹ Ипатьевская летопись. Стб. 661–662.

⁴² Там же. Стб. 662.

⁴³ Там же. Стб. 663.

⁴⁴ Густынская летопись. С. 322.

Володимирка, батька Ярослава Осмомисла⁴⁵. Відомий історик і письменник Ігор Можейко писав про драматичність перебігу тодішньої боротьби за Галич: “Отже, на цей момент на галицький престол претендують: Володимир, який сидів на вежі, Олег “Настасич”, який мешкав в Овручі, принц Андрій, який правив Галичем, але почував себе там непевно, син Святослава Смоленського і син Рюрика Смоленського, які йдуть зі своїми батьками до Галича, і, нарешті, як незабаром виявиться, син нещасного Івана Берладника, бідний, відважний і гордий Ростислав”⁴⁶.

Лише ціною величезних зусиль завойовникам та їх сателітам з-поміж галицьких бояр на чолі з королевичем Андрієм вдалося подолати Ростислава, якого захоплено в полон і згодом отруєно⁴⁷. Проте суспільне напруження у Галичі досягло такої гостроти, що доля угорців у Прикарпатті була вже вирішена. І тут на політичному обрії знову з'явилася постать князя Володимира Ярославовича, він повертається на батьківський стіл.

Літопис розповідає про втечу Володимира з угорського полону, переговори його в Німеччині з імператором, який доручив краківському князю допомогти галичанину, що і було врешті-решт виконано. У літературі традиційно йдеться про допомогу імператора Фрідріха I Барбаросси (роки правління 1155–1190)⁴⁸. Але в літопису не наведено імені германського володаря. Володимир, вказує одинокє з відповідного приводу джерельне свідчення, “изрѣзавъ шатерьъ . и сви собѣоужище . и свѣсиса ѿтоудоу доловъ . ѿ сторожи же его . баста емоу два во приазнь . ѿже и доведоста землі Немѣчкыа . ко прѣви Нѣмѣцкомуу . цѣрь же оувѣдавъ Же естъ сестричичъ великому князю Всеволодоу Соуждальскомуу . и приа его с любов и с великою чѣтью . и престава к немуу моужь свои и посла его Казимируу в Лахи . веда емоу доправити Галича по своеиволѣ . ѿлъ боса башь давати цѣрви . по . ѡв [2000 – О. Г.] . гривень себра”⁴⁹.

На висновок вчених про переговори князя Володимира саме з Фрідріхом I Барбаросою, очевидно, вплинула подальша літописна інформація про участь німецьких рицарів у третьому хрестовому поході: “В то же лѣто иде цѣрь Немѣцкыи со всею своею землею битиса за гробъ Гѣнь”⁵⁰. Тут також не згадано імені імператора, але однозначно і безперечно, що в цитованому фрагменті

⁴⁵ Baumgarten N. Généalogies... Table III. P. 14 (помилково надруковано: 13).

⁴⁶ Можейко И. В. Загадка 1185 года. Русь – Восток – Запад. Москва, 2007. С. 329. Автор помилково називає Рюрика смоленським князем, насправді той у 1173–1194 рр. був князем в Овручі, а від 1194 р. у Києві.

⁴⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 665; Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси. Ленинград, 1988. С. 144–145.

⁴⁸ Gorski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. Lwów, 1875. S. 27; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. T. 1. Kraków, 1926. S. 190–191; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. Москва, 1963. С. 205; Kuczyński S. M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII Ejusdem. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. Warszawa, 1965. S. 28; Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. Warsza-

wa, 1966. S. 14; Ejusdem. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego Kwartalnik Historyczny. 1969. Nr 1. S. 16; Паушто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 162; Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 349; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С. 636, 639; Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С. 97; Головка О. Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 211; Юрасов М. К. Роль Перемышля... С. 67–77 (та ін.).

⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 666.

⁵⁰ Там же.

йдеться про Фрідріха I Барбароссу, який очолив тридцятитисячне⁵¹ військо німецьких хрестоносців у поході до Святої землі і 10 червня 1190 р. загинув під час переправи через річку Сальєф на кордоні Анатолії і Сирії.

Марек Смолінський вважає, що розгляд хронології подій дає підстави думати про допомогу князеві Володимирі Ярославовичу не від Фрідріха I Барбаросси, а його сина Генріха, переговори про це відбулися в 1190 р. На думку вченого, розгляд обставин приготувань і початку експедиції Фрідріха I Барбаросси на схід заперечує можливість якихось дій германського імператора у той самий час проти угорського короля Бели III. Ще у березні 1188 р. в Майнці на з'їзді феодалів імператор Фрідріх I присягнув взяти участь у хрестовому поході і почав активно готуватися до нього. Важливим моментом у цих приготуваннях було забезпечення сприятливих умов для проходження війська хрестоносців через територію багатьох країн, для чого необхідно було підписати низку міжнародних угод. Значний відтинок траси їх просування припадав на територію Королівства Угорщина, володар якої Бела III надав імператору для участі у поході двотисячний загін. Десь на межі 1188–1189 рр. до Фрідріха I повернувся його посол до Угорщини архієпископ Конрад, який передав імператору згоду короля Бели III пропустити війська хрестоносців через угорські землі.

Тісні контакти німецького й угорського володарів, на думку М. Смолінського, є аргументом проти можливої підтримки Фрідріхом I князя Володимира Ярославовича⁵². Враховуючи недостатню політичну шляхетність тогочасної дипломатії, такий аргумент видається не досить переконливим. Імператор, отримавши від Володимира Ярославовича обіцянку величезної данини в розмірі 2 тисяч гривень срібла, переклав виконання допомоги вигнанцю на чужі плечі – краківського князя Казимира II Справедливого. Зазначимо, що похід Фрідріха I на Схід розпочався 11 травня 1189 р., коли він покинув Регенсбург, попрощався з сином Генріхом і вирушив вздовж Дунаю до Відня, на Трійцю (28 травня) імператор прибув до Угорщини, де зустрівся у місті Гран (Естергом) з королем Белою III, а в день Різдва святого Іоана Хрестителя (24 червня) хрестоносці вступили до меж Болгарії, усю зиму знаходилися у європейській частині Візантійської імперії, а 23–25 березня 1190 р. переправилися через Босфор⁵³.

Наведений перегляд подій у Галичі дає підставу думати, що Володимир опинився в ув'язненні восени 1188 р., тому наприкінці 1188 р. або на початку

⁵¹ У літературі часто можна натрапити на твердження про 100-тисячну армію імператора (див., наприклад: *Шафф Ф.* История христианской церкви. Т. 5: Средневековое христианство. От Григория VII до Бонифация VIII. 1049–1294 г. по Р. Х. Санкт-Петербург, 2008. С. 162; *Филлипс Дж.* Четвертый крестовый поход. Москва, 2010. С. 14), що, є, безумовно, значним перебільшенням.

⁵² *Smoliński M.* Caesar et duces Poloniae. Szkice z dziejów stosunków polsko-niemieckich w drugiej połowie XII w. (1146–1197). Gdańsk, 2006. S. 175–177. Майже аналогічну позицію зайняв Андрей Горovenko. Див.: *Горovenko А.* Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и ле-

гендах. Санкт-Петербург, 2011. С. 378–380. Проти можливості подібної думки застерігав ще понад сто років тому Михайло Грушевський. Див.: *Грушевський М.* История України-Руси. Т. 2: XI–XIII вк. У Львові, 1905. С. 452–453, приміт. 2.

⁵³ *Arnoldi abbatis lubecensis Chronica / Rec. I. M. Luppenberg Monumenta Germaniae Historica Scriptores.* Hannoverae, 1869. Т. 21. Р. 171–172; *Заборов М. А.* Крестоносцы на Востоке. Москва, 1980. С. 178–183; *Görich K.* Friedrich Barbarossa: Eine Biographie. München, 2011. S. 506–532; *Freed J.* Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth. New Haven, 2016. P. 488–491; *Домановский А.* Всемирная история. Крестовые походы. Харьков, 2019. С. 187–192 (та ін.).

1189 р. міг втекти до Німеччини, де згодом зустрівся з Фрідріхом I Барбаросою⁵⁴. Ця зустріч відбулася, найімовірніше у Регенсбурзі, де перед початком походу майже постійно знаходився Фрідріх⁵⁵. Через зазначені контакти з угорським королем Белою III у 1188 – на початку 1189 рр., зайнятість організацією походу імператор не міг сам допомогти Володимирі Ярославовичу, а доручив це краківському князеві. Похід поляків на допомогу Володимирі відбувся, вірогідно, в другій половині 1189 – на початку 1190 р.⁵⁶ Саме тоді за наказом князя Казимира краківський воєвода Миколай відбув з малопольським військом до Галича, вигнав звідти угорський гарнізон із королевичем Андрієм і посадив там Володимира Ярославовича⁵⁷. Ця допомога мала значні негативні наслідки для краківського князя: він зіпсував стосунки з угорським королем, відновлені в 1192 р.; невдоволення альянсом з галицьким князем призвело до бунту в 1191 р. краківської знаті проти Казимира, придушеного за допомогою волинських князів Романа Мстиславовича і Всеволода Мстиславовича⁵⁸.

Князь Володимир Ярославович одразу ж після повернення до Галича звернувся за протекцією до свого дядька – владимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича Велике Гніздо. Згідно з інформацією суздальського літописця, князь Всеволод, який у цей час прагнув зміцнити свої позиції на південному напрямку, поставив перед усіма руськими князями, польським князем та угорським королем вимогу відмовитися від зазіхань на Галич⁵⁹. Звісно, це домагання суздальського князя, вплив якого немало перебільшив наближений до нього літописець, стосувалася і Романа, вимушеного визнати повернення Володимира Ярославовича до Галича і на певний час відмовитися від своїх претензій до Прикарпаття. Загибель імператора Фрідріха I Барбаросси звільнила Володимира від виконання обіцянки сплачувати згаданий щорічний трибут у 2 тис. гривень*. Зазначимо, що аналогічно його величність випадок допоміг англійському королю Річарду Левове Серце. 26 грудня 1195 р. впав з коня і невдовзі помер австрійський ерцгерцог Леопольд V, чим звільнив короля від обов'язку виплати 20 тис. марок за вихід з австрійського полону⁶¹.

М. Котляр писав, що князь Володимир після повернення до Галича перебував “за широкою спиною володимирського князя (Всеволода Юрійовича – О. Г.) на галицькому столі до самої смерті 1199 р.”⁶². На наш погляд, принаймні

⁵⁴ Владімір Пашуто писав, що Володимир утік з башти в 1190 р. і після цього його доставлено до Фрідріха I Барбаросси. Див.: *Пашуто В. Т. Внешняя политика...* С. 181. Проте за значеного року імператор уже був у Малій Азії.

⁵⁵ Görlich K. Die Staufer. Herrscher und Reich. München, 2006. S. 66.

⁵⁶ М. Грушевський вважав, що ця подія сталася у серпні 1189 р. (*Грушевський М. Історія...* С. 452), оскільки в літопису йдеться, що “Володимѣръ съде . на столѣ дѣда своего и Щѣа своего . на Спѣсѣ днь”. Див.: *Ипатьевская летопись*. Стб. 666–667.

⁵⁷ *Vincetii Chronicon*. L.IV,15.

⁵⁸ *Ibidem*. L.IV,16.

⁵⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 667.

* Невдачі німецьких рицарів під час хрестового походу позначилися на одній знаковій в історії Європи події. Чимала кількість

хворих і пораних з числа німців під час бойових дій на Близькому Сході потребувала медичної допомоги, що привело до створення з ініціативи герцога Фрідріха Швабського спеціального німецького госпітального братства. 6 лютого 1191 р. папа Климент III взяв його під свою опіку і спеціальною буллою заснував “Братство святої Марії Тевтонської в Єрусалимі”. Через п’ять років, у 1196 р., за заслуги німецьких рицарів при штурмі фортеці Акра братство офіційно переформатовано на духовно-рицарський орден – Тевтонський.

⁶⁰ *Грановский А. История короля Ричарда Львиное Сердце*. Москва, 2007. С. 254–255.

⁶¹ Там же.

⁶² *Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII–XIII ст. Галицько-Волинський літопис*. Київ, 2002. С. 14.

*Мал. 5. Західний фасад церкви святого Пантелеймона в Галичі.
Фрагмент. Фото автора*

від середини 90-х років XII ст. немає підстав твердити взагалі про якусь залежність Володимира Ярославовича від Всеволода Юрійовича (якщо така взагалі існувала!), оскільки тоді галицький князь уже в союзі з київським князем Рюриком Ростиславовичем, а в 1196 р. разом з його сином Ростиславом здійснив напади на волинські володіння князя Романа Мстиславовича⁶³.

Продовжуючи розгляд історії храму святого Пантелеймона, зазначимо, що його добудовано саме в перші роки другого перебування Володимира Ярославовича на галицькому столі (до 1193 р.) (Мал. 5).

У 1199 р., після смерті Володимира Ярославовича, Роман Мстиславович приєднав Галицьке князівство до своїх володінь й зробив Галич столицею об'єднаної держави⁶⁴. У цей же час він збудував або розбудував свою резиденцію поблизу церкви святого Пантелеймона, де, крім князівської родини, мешкало також численне оточення. Тут, очевидно, народилися і були охрещені у князівському храмі в 1201 р. Данило, а в 1203 р. Василько Романовичі. Уже

⁶³ Ипатьевская летопись. Стб. 698.

⁶⁴ Головки О. Б. Корона... С. 225–228.

висловлювалося припущення про те, що саме у приміщенні або поблизу храму святого Пантелеймона влітку 1205 р. поховано князя Романа Мстиславовича, який 17 червня загинув поблизу міста Завихост на території сучасної Польщі⁶⁵. Його вдова та двоє малолітніх дітей Данило й Василько мешкали тут до середини 1206 р.⁶⁶ На початку 10-х років під час перебування у Галичі “княгиня Романова” разом зі старшим сином, ймовірно, зупинялася у резиденції біля храму святого Пантелеймона⁶⁷.

У 90-х роках XII ст. в Галичі побував майбутній його володар князь Мстислав Мстиславович “Удатний”, представник смоленської династії Мономаховичів-Мстиславовичів. Саме йому доручив на той час київський князь Рюрик Ростиславович відвідати столицю Галицького князівства і домовитися з Володимиром про одночасні напади на володіння князя Романа Мстиславовича⁶⁸.

У період перебування Романа Мстиславовича в Київській землі на початку першого десятиліття XIII ст. на той час Мстислав Мстиславович, ймовірно, став учасником коаліції князя Романа проти половців. У літературі можна зустріти інформацію про участь князя Мстислава невдовзі після прибуття Романа Мстиславовича до Києва у поході на половців взимку 1201/1202 р.⁶⁹ Правда, необхідно зразу ж зазначити, що усього походів князя Романа на половців було два, а інформація з іменами учасників у літописах стосується не першого, а другого походу взимку 1203/1204 р.⁷⁰ У новгородському літопису відносно цієї події йдеться: “Тогда же ходиша рустѣи князи на Половци: Рюрикъ, Романъ, Мъстиславъ и инии князи мнози; тогда же зима бысть люта; и взяша мног полонъ и стада их отгониша”⁷¹. Інший, достовірніший Суздальський літопис, який розповідає про експедицію, не дає прямих свідчень з цього приводу (“ходиша Роустии кнзи на Половци Рюрикъ Киевський . Єрославъ Переяславський . великоѣ кнза Всеволо* снѣ . Романъ Галицкий и Мстиславиѣ . и инии кнзи”). Фраза “и Мстиславиѣ” не є переконливим аргументом на користь погляду стосовно згадки тут про князя Мстислава Мстиславовича, особливо, якщо звернути увагу на відсутність сполучника “и” перед словом “Мстиславиѣ” в деяких списках⁷². В останньому разі цілком логічно прив’язати слово “Мстиславиѣ” до попереднього “Роману Галицькому”. На підставі цього О. Майоров ставив під сумнів наявність достатніх аргументів на користь участі Мстислава Мстиславовича у поході до степу⁷³.

⁶⁵ Головка О. Останній похід князя Романа Мстиславовича у джерелах та історичній думці *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 44–48; *Його ж.* Про місце поховання галицько-волинського князя Романа Мстиславовича *Галицька митрополія в історії європейського християнства. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич 14 травня 2009 р.* Галич, 2009. С. 43–51; *Его же.* О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславовича *Древняя Русь. Вопросы медиовистики*. № 3(37). Москва, 2009. С. 22–23.

⁶⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 718.

⁶⁷ Про перебування княгині “Романової” і її сина Данила в Галичі в 1211–1212 рр. див.: Ипатьевская летопись. Стб. 726–728.

⁶⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 698.

⁶⁹ *Эммаусский А. В.* Мстислав Удалой. Из истории Древнерусского государства нака-

нуне монголо-татарского завоевания. Киров, 1998. С. 14–15.

⁷⁰ Головка О. Константинополь і Галич: проблема оцінки політичних взаємин наприкінці XII – на початку XIII ст. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Т. 22: Історичні науки. На пошану П. Ф. Лаптіна. Кам’янець-Подільський, 2012. С. 435–437.

⁷¹ Новгородская первак летопись старшего и младшего изводов. Под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. Москва, Ленинград, 1950. С. 240.

⁷² Лаврентьевская летопись *ПСРЛ*. Т. 1. Ленинград, 1926–1928. Стб. 420.

⁷³ *Майоров О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславович. Володар, воїн, дипломат: В двох т. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 295–299.

Проте, все ж, видається, не можна відкидати вірогідності участі князя у другому поході проти половців. Оскільки тоді Роман Мстиславович повністю контролював ситуацію у Середньому Придніпров'ї й навіть примусив взяти участь у виступі проти недавніх союзників – кочівників свого противника Рюрика Ростиславовича, то навряд чи можна припустити, ніби не дуже впливовий князь, який на той час володів лише Трепольським удільним князівством* на Київщині, міг ухилитися від цієї війни зі степовиками. Саме у місті Треполі, що належало Мстиславу, зупинилися для відпочинку на зворотному шляху учасники походу до степу. Тут між Романом і Рюриком виникла суперечка, яка закінчилася нечуваною подією: Роман Мстиславович постриг у ченці свого колишнього тестя Рюрика, його дружину та доньку, а синів Рюрика Ростислава і Володимира на певний час відвіз до Галича⁷⁴.

Резиденцію біля храму святого Пантелеймона використовував як князівське помешкання також князь Мстислав Мстиславович “Удатний” під час свого володарювання у Галичі наприкінці 10-х – у 20-х роках XIII ст.⁷⁵ Наявність на стінах храму графіті, які відображають певні епізоди суспільного життя Галича, дає підстави думати, що князівський замок-резиденція у цей час перетворився на центр суспільного життя. Тут приймали важливі державні рішення, відбувався розгляд різних справ, проходили судові процеси⁷⁶.

Одним з доказів зазначеного, на наш погляд, є відоме графіті: “Въ кн(а) ж(е)ние Мъстиславле дережаву Игнатъву искали лаха въ плотеники и не нашли вкладеное даль а тому помлуси попове ст(вато)го Пантелѣимона Лазоръ Шлѣкѣи Стефанъ Димитръ Б(о)гданъ а къназь судиль не искати никому а ѡже сѣѡслушаетъ”. Якщо відкинути фантастичні спроби розуміти цей текст відображенням життя Галича кінця 80-х років XII ст.⁷⁷, то є підстави прийняти версію його тлумачення, яку запропонував В. Корнієнко. Йдеться про судову справу, що розглядалася за князювання Мстислава Мстиславовича та служіння єпископа Ігнатія⁷⁸. Пізніше в резиденції біля храму святого Пантелеймона, вірогідно, зупинявся під час своїх перебувань у центрі Галицької землі князь Данило Романович⁷⁹.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

* Місто Треполь згадується вперше в літописах під 1032 р., знаходилося на місці сучасного села Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.

⁷⁴ Лаврентьевская летопись. С. 420.

⁷⁵ Корнієнко В. Ранні датовані графіті... С. 85–89.

⁷⁶ Там само. С. 276–277, 280–281, 289–293.

⁷⁷ Иоаннисян О. М., Рождественская Т. В.

Надпись... С. 213–215.

⁷⁸ Корнієнко В. Ранні датовані графіті... С. 183–188.

⁷⁹ Томенчук Б. Галич... С. 174. Про правління князя Мстислава Мстиславовича “Удатного” в Галичі упродовж 1218–1227 рр. див.: Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь... С. 437–479; Головка О. Б. Князь Мстислав Мстиславич “Удатний” та його доба. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 92–182.